

Erdélyi irodalomtörténeti kincsestár

különleges veretű és sugárzású stílusművészete, prózaköltészete, leíró, elbeszélő és értelmező esszényelvezete külön helyet biztosít Sütő Andrásnak még a magyar remekírók klasszikus sorában is. A gondolatömörítő stiláris erő megteremtésének olyan mestere ő, akinek sajátos kifejezésformáiból a nyelviség és a mondani-való – szépség és igazság – hatása együttesen, egymást fokozva árad; s a sajátosságok éppen „a szép és az elkötelezettség, a szép és az üzenet” kölcsönhatásának energiáiban rejlenek. Az előadásmód érzékletes gazdagságához az atmoszférikusan fogalomkapcsoló és képzetsűrítő szófűzések, a bensőséges szemléletességet és a filozofikus távlatokat összehangoló mondatszövések, a köznapi, a népi, a természetes, a nemzettörténelmi, a kultúrhistoriai, a mitologikus, a vallási tudattartalmakat dúsan társító gondolati-bölcseleti fordulatok éppúgy hozzátartoznak, mint az emelkedett és a játékos, a retorikus és az anekdotikus, a tragikus és a humoros hangnemek, a fájdalmasan keserű és a vigasszal-reménységgel bizodalmas hangulatok – s mindezek időtlenné zamatosuló összetettsége. Az eddigi stilisztikai vizsgálódások sorát gyarapító továbbiak bőségesen tanulmányozhatnák ezt a szóképi, metaforikus, jelentéstani sokféleséget és sokrétűséget, plasztikus konkrétság és szivárványos elvonatkoztatás, elokvencia és eufónia változatos összefüggéseit, kutatva a kristályossá gyöngyözött szentenciák, az életbölcseiséggel és létderűvel melegített emberiességet árasztó elmélkedő futamok, a mélységesen személyes és közösségi sorsproblémákra rávilágító igazmondások artisztikus varázsának titkait a nyelvi materiában és a nyelv fölötti szférákban. Lehet, hogy későbbi, az ezekbe az alkotásokba foglalt élet- és műveltséganyagtól már csak távolodó olvasónemzedékek számára éppen ezek a szuggesztív stílushatások válnak közvetlenül és elsődlegesen megragadóvá és megigézővé, így irányítva a figyelmet a bennük revelálódó létgondokra és üzenetekre. Azokra a jellegzetes erdélyi, kisebbségi és egyetemes magyar sorskérdésekre például, amelyeknek emberi, erkölcsi, lelki, érzelmi, szellemi jelentőségét másfelől viszont éppen a művészi beszéd minősége képes oly megrendítően árnyalni és kitágítani. Így szövetkeznek „a szavak nagyfejedelemségének” benépesítői, örök emberi és művészi értékek képviselőjében a nyelv önkijelentő léteigéi és a létezés rejtelmes nyelvjelei: mondathajlatok sorsigazságai.

„Hát semmivé lesz itten, ami mindenünk volt?” – horgad föl például a pusztulás rémével viaskodó aggodalmas-ráébredtő kérdés, amelyben a népies-archaikus helyhatározószó-változat (az „ittent”) vagy a „mindenünk” névszóalakban megjelenő többes számú személyrag – tehát a meghitt-családias ragaszkodás lehetőfinom toldalékai – által az elsorvadás megrázóan test- és lélekközeli tényveszedelme idé-

zódik föl; miközben az architektonikus arányossággal tagolt vonatkozói mondatösszetétel a megsemmisülés borzongató folyamatát és apokaliptikus végállapotát is megindító méltóságörzéssel, nyelvi és spirituális önbecsüléssel képes jelezni. „Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk” – hívja elő egy másik aforisztikus tételmondat a látszólagos egyszerűségben szintén meghúzódó egzisztenciális, egyszersmind biblikus-szakraális mélyértelműséget. A banálisan hangzó „meg kell maradnunk”-jellegű felszólítás vagy figyelmeztetés helyett az egy utalószavas főmondattá és egy kötőszavas módhatározói mellékmondattá alakulással valamifajta igei parancsolatszerű ritmust, tónust és mondattempót vesz föl ez az intelem; valami kimért, szelíd, nyugodt, de annál határozottabb ütemhangsúlyt. A tisztán hullámzó, egyenletes dallammenetben nincs kapkodó, zaklatott sietség, a mondatrészek nem rövidülnek, nem esnek ki, s a megmaradás imperatívuszának kétféle erős igével való nyomatékosítása, mintegy szimmetrikus kétfelé bontása-húzása: nemcsak magát a helytállás célzott létkövetelményét, hanem az ennek a szolgálatába, perspektívájába állított cselekvéséthosz magasrendűségét is ösztönző hitelességgel sugallja. S a morális kitartásban gyökerező köteleességérzetnek számtalan más tézisszerű megfogalmazásban is benne feszül a szakraális értelme és vonatkozásrendszere. „Vagyok, aki voltam, és lések, aki vagyok”; „Maradok, másként nem tehetek!” – szólnak a példázatos lutheri öntanúsításra is rímelő vallomástételek, vagy: „itt maradni kell akkor is, hogyha nem lehet” – jegecesedik ki „Erdély tizenegyedik parancsolata”-ként a Makkai Sándor-i „nem lehet” és a Reményik Sándor-i „ahogy lehet” visszhangzó létparadoxonaival is megbirkózó erkölcsi alaptörvény. A jelentésutalások egész hálózatos szövedékét átfogó és új felismerésekkel bővítő súlyosság mintapéldái az ilyenféle kijelentések: a kollektív sorstudat mélyeit fölfakasztó, embervoltunk egészét megrezdítő, kortalan ősigazságok biztonságával igazító jelmondatok: Ady Endre-i, móríci, Németh László-i, illyési, Tamási Áron-i szövegek és másként mellett fölfénylő szállóigék.

* * *

Az életérdekű Sütő-mondat tehát: különleges esztétikai fenomén. Mívessége hangtani, szerkezeti, hangulati, gondolati alakjában egyaránt megmutatkozik; jelentéstartományát a logikai és érzelmi horizontok, a lírai és intellektuális vonatkozások együtt szélesítik. Az akár az egyszavas párbeszédektől a szubtilis okfejtésekig, a valóságízű helyzetrajztól a szenvedélyes általánosításig és lényegkövetkeztetésig hallatlan változatossággal terjedő esszészöveg-típusokban is mindig kényes egyensúlyt tart a közlendő szilárd értelmi váza, eszmei építménye és poétikus telítettsége: érzületet és gondolkodást, tapasztalást és tanítást egyeztető gazdagsága. („Bűbáj, varázslat s mi minden még: Sütő nyelvi szempontból teremt újjá bennünket: senkinek sincs nálunk olyan öntörvényű nyelve, mint neki” – állapította meg erről Bretter György.) Az erőteljes közvetlen hatással bíró szövegforma tovagyűrűző jelentéskörökkel vezet át azokhoz a dimenziókhoz, amelyek az írói világkép egészének lényegi karakteréről árulkodnak, amelyek szemlélet és magatartás alapjegyeit látatják. Az „ahogyan mondja” elválaszthatatlan a sütői műben attól, „amit

mond”, s annak is legalább két hatalmas övezete rétegződik egymásra. Az egyik egy szuverén és teljességigényű látásmód erkölcs- és létbölcseleti felfedéséhez járul hozzá, a másik a megszólaltatott szellemi értékbirodalom továbbélését segíti elő. Nevezetesen: Sütő András esszévilágában többek között egy markáns erdélyi kincsestár, egy transzszilván szellemi univerzum boltozódik föl, amely egyrészt híven tükrözi és jellemzi megalkotójának arculatát, beállítottságát, látókörét. Másfelől viszont úgy zajlik egy egész lenyűgöző szellem- és kultúrtörténet megelevenítése, hogy annak során nemcsak az értelmezés mikéntje, hanem az értelmezett tárgy mibenléte is izgalmassá válik. Apáczeitől Kemény Zsigmondig, Orbán Baláztól Benedek Elekig, Kós Károlytól, Tamásitól, Kemény Jánostól a kor- és nemzedék-társakig felsorolhatatlan azoknak a serege, akik az egyetemes magyar irodalom nagyjai, Ady, Móricz, Illyés, Németh László, József Attila, Veres Péter, Nagy László és a többiek s a magyar kultúra egyéb területeinek kiválóságai, színészek, zenészek, képzőművészek mellett és között, akár az erdélyi festők, szobrászok, népművészek és kézművesek társaságában felvonulnak. A róluk szóló írások többféle kötetben, személyes, közügyi, történelmi, kisebbségvédelmi, sorselemző esszéekkel vegyesen jelentek meg. Felvetődhet tehát az ötlet: összeállítani, mondjuk, egy Sütő András szorosán erdélyi irodalomtörténeti, illetve irodalomtörténeti vonzatú és kritikai írásait (különbféle időben és céllal készült reflexióit, „tűnődő” „arc-képvázatait”) tartalmazó – így (utólagos kompilációval bár) bizonyos tematikus (noha nem egységes, hanem mozaikos, szemelvényes – látszatra akár elegyes) szubjektív irodalomtörténeté szerkesztett könyvet. Csupán egy szelet, egyetlen metszet az életműből: s odahelyezhető lenne a XX. századi erdélyi magyar irodalom egészének jellegéről értekező kiemelkedő művek, illetve akár az egyes tárgyalt írókra vonatkozó szakmunkák mellé; részint új megvilágításba hozva a jeles írástudók viszonyulását is egymáshoz. Ugyan önkényes, de jó szándékú utókorai módszerrel nyitni ablakokat Sütő András írásművészetének erre a vetületére is – hasonlóan a Németh László világirodalmi tanulmányait új önálló („világirodalomtörténeti”) könyvsorozattá összeválogató eljáráshoz.

* * *

Ennek az impozáns erdélyi irodalom- és kultúrtörténeti kincsestárnak, önismereti thesaurusnak, enciklopédikus tudástárnak csak a körvonalai is alig felmérhetők: az együtt élő erdélyi népek sok száz éves sorstörténelmétől, a székelység ősrök létküzdelmétől, a mezőszéki, a szórványmagyar népélet hagyományaitól, a Bethlen Gábor-i fejedelemségtől, a „tündérkert”-örökségtől, a „nagy romlás”, a trianoni országvesztés, a folytonos „hungarocídium”, az anyanyelvi zsugorodás időszakain át, „omló egek alatt” a mégis-megmaradást hirdető, a „sajátosság méltóságát” féltő és őrző, „égtartó” emberek kultúramentő igyekezetéig és teljesítményéig, el egészen a „fülesek és fejszések” közé szorult közelmúltat és napjainkat meghatározó irodalmi, politikai jelenségekig. Folyvást az „engedjétek hozzám jönni a szavakat” imádságkérelem szükségérzetében, „az Idő markában” – „erdélyi változatlanságok” közepette.

A régi nagy hazatérők (Misztótfalusi, Apáczai) után az újabbak, Benedek Elek, Kós Károly, Kuncz Aladár, Tamási Áron: ugyancsak a hűség, a sorsválasztás és küldetésvállalás, a szülőföldmisszió példateremtői. Tanítómesterek és alapítók; miként Kemény János, akinek marosvécsi várából az első világháborút követő felbolydulásban írók menedéke lett: „újfajta haditanácskozások színhelye a megtartó szellem fegyvereinek számbavételével. Báthori Gábor, Rákóczi György és megannyi főúr várának utolsó gazdája, Kemény János új értelmet adott a griffmadaras, dámvasas címernek: a kisebbségi humánus jegyében fogant erdélyi magyar művelődés felkarolásának mecénását.” Sütő András esszéi, az ő szellemüket folytonosan ébresztő emlékezései bizonyágtételek voltak a legnehezebb időkben is: értékvédő, örökségmentő, tradíciótudatosító vitairatok – minden lélekgyilkos, kultúraellenes, magyarpusztító szándékkal és erőszakkal szembeszállva, hadakozva. (A megbélyegzések évadán; amikor „Kós Károly? Transszilvanista. Nyírő? Fasiszta. Bánffy Miklós? Volt külügyminiszter és főleg dilettáns. Dsida? Katolikus. Makкаи viszont református. Reményik irredenta, Kemény János földbirtokos, Balázs Ferenc unitárius, Böződinek pedig biblikus témájú regényrészlete jelent meg, eo ipso: antiszemita.”) Megküzdve az annyiszor (s „az egész helikoni gárdával” együtt) „miszticizmussal”, „nacionalizmussal” vádolt Tamási Áron „rendes feltámadásáért” is, kifejtve, hogy a nagy székely klasszikus („akár a legendabeli honalapítók”) hogyan kereste mindig „az OTTHON felé vezető utakat”, „ár ellen úszva” „a mindennapok tiszta vizeit, s mindig a forrás közelében” – s vigaszt „jégcsapos évszakban az otthoniasság káprázatával”. Rámutatva ugyanakkor e „szomorúságos–kacagásos” világszemlélet tágasságára, az egyszerre „minden ízében székely és általánosan emberi” vonásaira, regionális, nemzeti és egyetemes látásformák harmóniájára. Felpanaszolva és kipellengérezve a Tamási negyven évvel ezelőtti farkaslaki temetését kísérő rosszindulatú és ostoba gáncsoskodás körülményeit (de közben, mintegy ellenpontjaként mindennek, közreadva a szertartáson elhangzott lélekiemelő autentikus népi halottsirató ének Tamási Gáspár lejegyezte szövegét is), s a kilencvenes évek végén szintén és még mindig (most megint részben másféle közönyösséggel, „nemzeti nihilizmussal”, „gyökértelenséggel”, széthúzással és külső-belső ellenségességgel szemben) magyarázni kényszerülve a száz éve született Tamási Áron bátor, egy „kollektív árvaságra ítélt emberi közösség” önrendelkezését követelő, „jégtörő gondolatainak” aktuális érvényét; hogy „Emberek! Mind magyarok vagyunk!” Olyan helyzetben, amikor – az idézett Tamási szellemesen találó szavai szerint – „a háború előtt... az a magyar ember volt a nacionalista, aki egy más nemzetiségűnek a fejére ütött; negyvenöt óta pedig az a magyar ember a nacionalista, aki feljajdul, amikor egy más nemzetiségű neki üt a fejére”.

Színes, élvezetesen eleven élettrajzi, intézmény- (színház-, sajtó-, folyóirat- stb.) történeti mozzanatokkal megélnékített közelképekben, karakterfestő részleteket és áttekintő értékeléseket szervesen ötvöző kisportrékban villantja fel Sütő András a régiéket, a nála idősebbek arcát, akik fiatal korában mentorai, pártfogói voltak, s akiktől oly sokat tanult újságírásban, lapszerkesztésben, kultúraszervezésben – és írástudói elhivatottságban. Kós Károlyét, akinek prózája „kovácsoltvaskapu-renge-

teg”, „gótikus tornyok harangjainak szólása”, s akinél szerinte sűrűbb és kristályosabb történelmi levegőjű regényeket talán senki nem írt; Molter Károlyét, „a humanizmus zászlótartójá”-ét, a satirikus Tomcsa Sándorét, a „szarvasíramú” logikájú Szabédi Lászlót; a székelység helyzetét „második Orbán Balázsként”, „tárgyilagos keserűséggel” felmérő – „a legjobbak és legszerencsétlenebbek közül való székely regényíró, szabadverselő poéta, tudós történész és szociológus falukutató” – Bözödi Györgyét; az ügyszolgálatot „kötelességperzselten” végző, „Erdély legnagyobb magyar publicistájaként” a kisebbségi jogegyenlőségért csatázó Kacsó Sándorét; a „magyarozdi Ikaruszként” a „falukozmosz tökéletes ismeretét” hordozó Horváth Istvánét; a mindenkori ifjú nemzedékek nemes törekvéseit felkaroló Balogh Edgárét; a legjobb óráiban egy Gorkijhoz, egy Veres Péterhez hasonlítható Nagy Istvánét; a valóságú ábrázolásra, a riportrealizmusra törekvő Szilágyi Andrásét; az igazságához a „Kolhaas Mihály módján” mindenét elveszítő Kurkó Gyárfásét – és így tovább. Elmesélve például Asztalos Istvánról – „a legnagyobb romániai magyar parasztlap”, a *Falvak Népe*, illetve a kitűnő gyermeklap, a *Napsugár* szerkesztőjéről, fémjelzőjéről –, hogy miképpen ígérte neki, a pályakezdőnek (a *Falvak Népe*nél főszerkesztőutódjának): ha valami érdemlegeset ír, „negyedik, tiszteletbeli Istvánnak” befogadják majd maguk közé a „három Istvánok” (Asztalos, Horváth, Nagy). Vagy hogy a „derű szikráit ontó” Asztalos István, akinek „humorra az elesettség tragikumának Janus-arcát lobogta körül” – s amely sírást-kacagást keltő humor „az idők átvészeléséhez nyújtott mindenkori segítséget” –, egyszer a közösségi sorsirodalom „földhözköttöttségéről” (az „egyetemes érvényűben a *változat*” hitelességéről) elmélkedve-beszélgetve a homlokára csapott: „Ez az, barátocskám! Anyajegyes irodalom!” S még hozzátette – „jó, diótörő” nevetésével –: „Hogy én csak ma este is mi mindent tanultam magamtól!”

Érdekes adalékokkal, a korabeli polémiák és eszmecserék lenyomatát őrző dokumentumanyaggal szolgálnak a háború után induló pálya- és nemzedéktársakhoz vagy a fiatalabbakhoz kapcsolódó jegyzetek, méltatások vagy vitairatok is – sokoldalúan megvilágítva a nyitottságában is következetes sütői irodalomeszményt (például amit a többször önmegerősítő helyesléssel felemlgetett turgenyevi, Thomas Mann-i megállapítások tükröznek: hogy „az emberi csak a nemzetiben tud megvalósulni”; hogy „nemzeten kívül nincs művészet”; s hogy „saját arc nélkül ideális arc sincs; a magunk arculata nélkül csak kifejezéstelen, üres arc lehetséges”). Bajor Andor parodisztikus társadalomkritikai humoreszkjeiben a „butaság trónfosztását”, Veress Dániel történelmi drámakísérleteiben a krónikási szándékot dicséri Sütő András; Kányádi Sándor elkomoruló költészetében a valóságérzék diktálta hangváltásokat, a „közösségi gondjainkban virrasztó-vergődő lelkiismeret” megrendítő versdokumentumait; Beke Györgynek az Orbán Balázshoz fogható, „Orbán Balázs-i ihletésű, erdélyi magyar múltunkat feltáró, siralmas jelenünket jelző” hatalmas munkásságában pedig a megmaradáshoz (a nemzeti tudat- és „nyelvkárosultság” elhárításához) elengedhetetlen számbavétel egyedülálló elvégzését. Az erdélyi magyarság népeletének, „évezredes történelmének, kultúrájának írásos megörökítése, pusztuló – mert pusztított – szellemi kincseink begyűjtése” Beke György

transzszilván régiókat bemutató szociografikus riportjainak, regényes életrajzainak óriási érdeme – az „etnikai üldözés”, a beolvasztás, az erőszakos „homogenizáció”, az elidegenítő-nyelvetvesztő tömeges kényszerasszimiláció elszenvedésének („Tündérbertünk pusztulásának”) ordas idején; azé a vándor-mindenesé, akinek neve hallatán annak idején „cenzorok és pártos hitnyomozók, karrieréhes szerkesztők, magyarfaló minisztériumi fejedelmek kaptak dührohamot. »Mit akar Beke az erdélyi magyarok számbavételével?!«”

Eszméltető sokszempontúság és meggyőző célirányosság így társul Sütő András gondolatmeneteiben; hosszabb-rövidebb kommentárjaiban, alkalmi megnyilatkozásaiban – jubileumi köszöntő, ünnepi laudáló, végbúcsúztató, „kopjafás” emlékállító beszédeiben, írásaiban, nyílt leveleiben is. A tisztelet, a humanitás melegével szól alkotótársaihoz, íróbarátaihoz – és róluk (kik „társak a Gondban”). Elemez is, értékkel is. A Forrás-nemzedék egyik mértékadója, Bálint Tibor nagy regénykompozíciói kapcsán „az anyanyelvűségben az ő csodálatos, mert tárgyyszerű és mégis poétikus nyelvezetét”, a drámai-látomásos epikai freskók művészségét méltatva domborítja ki az elhallgatott történelmi tragédiák, a legvéresebb aktualitások megbolygatásának úttörését – szemben az olyan divatos egyetemességtannel, amely nyomán „az értelmi és lelki közöny sarki éghajlata kifagyasztotta a Jelen konkrétumait, a szülőföld és az anyanyelv szavát”. Farkas Árpád konok-szenvedélyes lírájának egész hossz- és keresztmetszeti színeképét vázolván hangsúlyozza a „tündökletes esztétikai gazdagság”, a „váratlan gondolati-képi bőség”, a „szokványt hökkentő jelzők, metaforikus fogalmak szédületes rajzásának” költészetalkotó szerepét; hogy aztán az erkölcsi tartás (az „élő lelkiismeret”) minőségét taglalhassa a „férfias hűség fortissimóiban”: ahogyan az „Erdélyi Nagy Télben” a költő „a föld alól is vigaszt remél a magunk megőrzéséhez”, s a hóba vágott alagutakkal a magyart a magyarhoz vezető önvédelmi küzdelemre serkent. Merész „virrasztó-víziókkal” kiáltva világgá „a nyelvi jogfosztottak, a magyartalanításra ítélt közösségének kálváriáját”. Mert: „végvári létben folyik a jákobi küzdelem a remény és rettenet angyalával, aki éjszaka száll alá rossz csillagzatunkból. Egyszer Isten arcával, máskor a haláléval.”

Lét és nemlét határmezsgyéjéről szólítanak meg minket ezek a sorsproblémás gyötrelmek, kitágítva az irodalmi gondolkodás egzisztenciális kereteit; a problémaboncolgatás között pontos és gyémántossá csiszolt hitvalló, ars poeticának beillő irodalomszemléleti axiómákkal (kötődjenek ezek a megnyilvánulások Gaál Gábortól Balla Károlyig, Székely Jánostól Fodor Sándorig, Kabós Évától Csőgör Andrásig, Szász Jánostól Szócs Kálmánig, Magyar Lajostól Bogdán Lászlóig vagy az olyan személyiségekig is, mint Vita Zsigmond, Faragó József, Nagy Pál, Domokos Géza, Huszár Sándor, Gálfalvi Zsolt, Páll Árpád, Kántor Lajos vagy Tőkés László és mások). Még egy pályakezdő novellista-drámaíró, Kincses Elemér Forrás-kötetének ajánlásakor is ilyesfélék felvetéséig, illetve leszögezéséig jut Sütő András a hetvenes évek elején: „Mi más az író, ha nem az a torkonragadott reménység, akitől a szorongó lelkek sokasága azt várja, hogy nevében is szóljon?”; „Korok s ízlések, világnézetek és esztétikai rendszerek változásaiban az

írás továbbra is hegyibeszéd marad.” S a prófétai, prédikátori igazságok hirdetése bajvívó hősiességet is megkíván vagy feltételez: ahogy azt a Julianus-díja alkalmából üdvözölt székelyföldi író-publicista, Sylvester Lajos is annyiszor demonstrálta nemes harcaiban, a torokszorító fájdalmat gyakran a furfanggal oldva. Például amikor a nyolcvanas években (a „helységnevháborúban”) már le se lehetett írni az erdélyi települések becsületes magyar nevét (még az amúgy is egyre korlátozottabb magyar nyelvű szövegekben sem), akkor Sylvester Lajos úgy cselezte ki a tiltó rendeletet, hogy cikkeinek aláírásakor a saját neve helyett a szülőfaluját használta: „Csernátoni” Lajos. „Anonimitásba vonult, hogy beköltözhessek egy tiltott, üldözött, tagadott, szent fogalomba, behúzódott oda, mint csiga a házába, a szülőfalu nevébe.”

* * *

Sütő András credói nemcsak saját műveit: a régi és a XX. századi erdélyi irodalom fő vonulatait is bevilágítják, besugározzák. Vallani és vállalni: programja, hite, missziója volt ez neki is. Amit a helikonistákról összegez: történelemmel, erkölccsel, megélt és megteremtett igazsággal átítatott confessio az egyben. Tegnapot és mát – a vétetés és a megérkezés szellemmagaslatait zendítő igék. „Mit hirdettek meg Kós Károly(ék) Kiáltó Szavai? Ébresztő szavak voltak az országdarabolás utáni eszméletlenségben. Új Erdélyország építésére serkentő szavak voltak akkori – teljesen kifosztott – állapotunkban, főleg remény, bizakodás, lelki talpraállás dolgában. Nemzeti tudatunkat erősítő szavak voltak azok, a már régen eltervelt, távlati stratégia szerinti magyartalanításunk vészszakáiban.” „Olyan időben, mikor az elszakított nemzetrészek önazonosságának védelmében drámai veszteségek gyöngítének minket, sajtó nosztalgiával merülhetünk el újból és újból a helikonisták ma is élő-ható örökségében. Nem vigasz, hanem fájdalmas tanulság, hogy az önmagát ismétlő történelem súlya alatt ma is azokat tartjuk sorsunk leghitelesebb kimondóinak, énekeseinek és krónikásainak, akik Kemény János várában ismerték föl végvári létünk követelményét az irodalomban is: a magunk megőrzésének parancsát.” ☒

*A 75. születésnap Sopronban (2002. június 10.) Csoóri Sándor, Cs. Nagy Ibolya
és Görömbei András koszorújában*